

POLITIEK ZOEKT VOLK, VOLK ZOEKT POLITIEK

Het is een vaststelling waar we niet omheen kunnen: steeds meer politiek vindt buiten de politiek om plaats. De zogenaamde kloof tussen burger en politiek vertaalt zich evenzeer in een kloof tussen het engagement van de burger en het engagement van de politicus of partijmilitant. Maar wat is de oorzaak van die kloof? Hoe komt het dat steeds meer burgers geneigd zijn om zich politiek te engageren zonder zich te verbinden aan klassieke politieke instituties? Een poging tot antwoord.

Een kwarteeuw geleden konden de Vlaamse christendemocraten zich nog op de borst kloppen. Honderdveertigduizend mensen waren lid van de partij. In 2014 waren dat nog nauwelijks zevenenvijftigduizend leden. Dat is een daling van meer dan vijftig procent in nauwelijks vijftentwintig jaar tijd. Bij andere partijen tekent zich een gelijkaardig patroon af. De sociaaldemocraten, bijvoorbeeld, telden in 1980 nog honderd-twintigduizend leden, maar tegen het begin van de eenentwintigste eeuw hielden de socialisten nog maar zestigduizend leden over. Tussen de jaren 2005 en 2008 slonk het ledenaantal met maar liefst achttien procent.

Natuurlijk, er zijn ook schijnbare winnaars. Een nieuwe partij als de N-VA zag uiteraard zijn ledenaantal stijgen. Maar ondanks het feit dat deze partij meer dan een miljoen kiezers wist te overtuigen, blijft haar ledenaantal hangen op eenenveertigduizend. Dat is nog steeds minder dan de traditionele partijen.

Wie de globale statistiek bekijkt, kan niet anders dan vaststellen dat er een dalende trend zit in de ledenaantallen van iedere partij. Maar hieruit kan niet worden afgeleid dat er geen sociaal en politiek engagement meer is.¹ Volgens de meest recente cijfers zijn bijvoorbeeld ruim een miljoen Vlamingen actief als vrijwilliger.

THOMAS DECREUS

werd in 1984 geboren in Kortrijk. Hij is historicus en doctor in de filosofie. Hij doceerde hedendaagse wijsbegeerte en marxisme aan de KU Leuven en aan het RITCS. Hij is auteur van *Een paradijs waait uit de storm. Over markt, democratie en verzet* (EPO, 2013) en coauteur van *Dit is morgen* (EPO, 2016). Hij werkt als journalist voor de Vlaamse nieuwswebsite DeWereldMorgen.be.

Contact: <https://thomasdecreus.wordpress.com>

Zeker, in die cijfers is ook het engagement bij sportclubs of religieuze verenigingen opgenomen. Wie als vrijwilliger actief is, is dus niet per definitie sociaal of politiek geëngageerd. Maar vrijwilligerswerk kan wel geïnterpreteerd worden als een vorm van maatschappelijk engagement. En een substantieel deel van dat maatschappelijk engagement is wel degelijk sociaal en politiek van aard. Als we uitgaan van de cijfers, dan zien we bijvoorbeeld dat ruim de helft van de vrijwilligers actief is in verenigingen van culturele en socioculturele aard, verenigingen die maatschappelijke dienstverlening leveren of de verdediging van rechten en belangen op zich nemen.²

Daarnaast zijn er ook een heleboel initiatieven die zich buiten het traditionele politieke landschap ontwikkelen, maar die desalniettemin een duidelijk politiek profiel en een al even duidelijke politieke agenda hebben. Denk aan bewegingen zoals de anders-globalisten, Occupy, de indignados, SolidarityForAll, de Grooo, SHAME, Hart boven Hard of de Geefpleinen. Al deze bewegingen bedreven of bedrijven politiek buiten de traditionele instituties om en weten mensen te activeren zonder dat daar politieke partijen aan te pas komen. Sterker nog, deze nieuwe bewegingen slagen er dikwijls beter in te mobiliseren dan de traditionele politieke partijen.

DEMOCRATIE ALS EEN HISTORISCH REGIME

We zitten dus met een vreemde paradox. Enerzijds zien we een zeer duidelijke afname van wat we zouden kunnen noemen het “traditionele politieke engagement”. Steeds minder mensen worden lid van politieke partijen, het engagement binnen die partijen neemt af en de meeste van die politieke partijen worden steeds meer geplaagd door

bloedarmoede: er is een gebrek aan bekwaam en gemotiveerd politiek personeel. Anderzijds zien we dat die afname van traditioneel politiek engagement niet gelijk staat met een afname van politiek engagement in de ruimere zin van het woord. Verenigingen, bewegingen en nieuwe buitenparlementaire groepen kennen vaak juist een groeiend succes.

Hoe kunnen we deze evolutie verklaren? Welke oorzaken liggen eraan ten grondslag? Ongetwijfeld spelen sociale, culturele en economische en de daarbij horende ideologische verschuivingen mee. Maar wat vaak over het hoofd gezien wordt, is dat de leegloop van partijen en de groei van buitenparlementair politiek engagement ook samenhangt met een evolutie binnen de democratie zelf. Ik wil de stelling verdedigen dat de manier waarop we democratie vandaag praktiseren, leidt tot de hierboven geschetste paradox. Als we een verklaring willen voor deze paradox, dan dienen we dus in de eerste plaats te kijken naar hoe de democratie verschillende vormen aannam in de voorbije honderdvijftig jaar.

Kenmerkend voor de democratie is dat het een historisch bestuursstelsel is. Meer dan andere politieke systemen is de democratie in staat om zichzelf aan te passen aan nieuwe omstandigheden. Dit vloeit natuurlijk voort uit de aard van de democratische bestuursvorm zelf. Net omdat bestuursfuncties (relatief) open zijn en het opnemen van een machtspositie steeds beperkt wordt in de tijd, treedt er ook veel makkelijker verandering op. Bovendien is de democratie een reflexieve bestuursvorm, door een systeem van *checks and balances* is er ruimte voor zelfreflectie en kritiek. Vandaar dat een democratie historisch veranderlijk is. Onze hedendaagse democratie heeft bijvoorbeeld helemaal niet veel meer gemeen met de democratie die we in 1850 kenden. Deze geschiedenis – die veel te weinig tegen het licht wordt gehouden – is de sleutel naar een beter begrip van onze hedendaagse democratie.

In *Principes du gouvernement représentatif* waagt de Franse politicoloog Bernard Manin zich aan een dergelijke geschiedenis van de moderne democratie. Hoewel geschiedenis is misschien niet het juiste woord voor de onderneming van Manin. Eerder probeert hij verschillende stadia binnen de historische evolutie van de democratie te onderscheiden.

PARLEMENTARISME EN ELITARISME

Volgens Manin kunnen drie opeenvolgende types van democratie onderscheiden worden: het parlementarisme, de partijdemocratie en de publieksdemocratie. Het parlementarisme was de vorm van democratie die kenmerkend was voor de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Het was een vorm van democratie die eigenlijk bijzonder weinig democratisch was. Zo was het stemrecht sterk beperkt. In 1830 bijvoorbeeld hadden slechts 46.000 Belgische burgers stemrecht, voor de nationale mandaten

De Grote Parade van de burgerbeweging Hart boven Hard op 29 maart 2015 in Brussel.

waren slechts vierhonderd personen verkiesbaar. Pas in 1893 zou een algemeen meer-
voudig stemrecht ingevoerd worden waarbij iedere man minstens één stem had. Vrou-
wen – de helft van de bevolking dus – bleven uitgesloten.

Het parlementarisme van de negentiende eeuw was een bijzonder elitaire vorm
van democratie. Het gaat om een erg kleine en niet-representatieve groep die betrok-
ken is bij het politieke gebeuren. Net omdat het om een kleine, welgestelde groep gaat,
is er ook zeer weinig terugkoppeling naar de achterban. Verkozen politici deden voor-
al hun zin als ze eenmaal verkozen waren en hoefden weinig tot geen verantwoording
afleggen voor hun beleidsdaden.

De reden waarom deze vorm van democratie kan worden aangeduid met het begrip
“parlementarisme”, is precies omdat het parlement de kern van het politieke systeem
vormde. De volksvertegenwoordigers in dat parlement vertegenwoordigden vooral
zichzelf en een heel kleine elite. Daarom bestond er ook weinig tot geen ideologisch
meningsverschil tussen de parlementairen. Het parlement was nog niet de instelling
waar het geïnstitutionaliseerde conflict de boventoon voerde. Het was een plaats die
voornamelijk gekenmerkt werd door collegialiteit en eensgezindheid. Ook van partij-
en in de eigenlijke zin van het woord was er weinig sprake. In België kende je bijvoor-
beeld wel liberalen en katholieken, maar die verschillende politieke families hadden

heel weinig gemeen met de partijen zoals die in de twintigste eeuw zouden ontstaan. Het waren eerder politieke fracties in plaats van partijen.

Op zich is dat ook niet zo verwonderlijk. Tot diep in de negentiende eeuw was de samenleving lang niet zo ideologisch verdeeld als in de twintigste eeuw. Maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat er geen ideologisch conflict bestond in de negentiende eeuw – zie bijvoorbeeld de schoolstrijd. Zeker vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw kreeg het socialisme voet aan grond en werd het een politieke stroming. Maar deze stroming werd aanvankelijk op geen enkele manier weerspiegeld in de politieke instellingen. Het socialisme moest het hebben van buitenparlementaire strijd om zichzelf als politieke kracht kenbaar te maken. Het succes van het socialisme was trouwens in belangrijke mate te danken aan de afstand die er bestond tussen de reële samenleving en het elitaire politieke systeem.

STRIJD OM DE MASSA'S

Na de Eerste Wereldoorlog ondergaat de democratie een heel grondige transformatie. Het parlementarisme dat kenmerkend was voor de negentiende eeuw werd vervangen door een partijdemocratie. Eén van de belangrijkste motoren achter die verandering was de uitbreiding van het stemrecht. Vanaf 1918 gold de algemeen enkelvoudige stemplicht voor mannen in België. Iedere man boven de eenentwintig moest zijn stem voortaan uitbrengen en dit veranderde op radicale wijze de aard van de democratie.

Wat tijdens het interbellum losbrak, was een strijd om de massa's. De fracties van weleer transformeerden tot partijen en probeerden een machtsbasis te creëren in de samenleving zelf. Het meest geïjkte instrument daartoe was de politieke partij. Die politieke partijen profileerden zich langs ideologische scheidingslijnen: katholiek, liberaal, socialistisch, communistisch of fascistisch. Dit leidde ook tot een toenemende ideologische verdeeldheid binnen de samenleving zelf. Partijen poogden de civiele samenleving naar hun hand te zetten door eigen media, culturele instellingen of welzijnsvoorzieningen te creëren. In België leidde dit onder meer tot wat men een “verzuilde samenleving” ging noemen.

Dit type samenleving bracht een heel specifieke vorm van politiek gedrag met zich mee. Mensen stemden bijvoorbeeld niet zozeer op personen maar wel op partijen. Meestal werd er ook het hele leven lang op dezelfde partij gestemd. De politiek-ideologische overtuiging maakte immers fundamenteel deel uit van de persoonlijke identiteit en bepaalde het sociale netwerk waarin men vertoefde. Breken met een ideologie stond gelijk aan breken met een sociaal milieu, wat uiteraard lang niet evident is.

De opkomst van de partijdemocratie betekende ongetwijfeld een democratisering ten opzichte van het parlementarisme van de negentiende eeuw. Niet alleen een veralgemening van het stemrecht droeg daartoe bij. Ook de aan partijen verbonden zuilen

bewerkstelligden een vorm van sociale mobiliteit. Tegelijk werden echter nieuwe elites gecreëerd. Het zwaartepunt van de macht lag voortaan bij partijbureaucraten en de partijapparaten. Het parlement werd de plaats waar die verschillende partijapparaten met elkaar in de clinch gingen. Van een collegiale plek transformeerde het parlement naar een strijdtoneel tussen verschillende ideologische bastions. Om erover te waken dat het ideologische conflict niet ontaardde, werd gekozen voor het vormen van coalitieregeringen die verschillende partijen ertoe dwongen om compromissen te sluiten.

POLITICI ALS PODIUMKUNSTENAARS

Het model van een partijdemocratie is dominant gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw. Maar vanaf de jaren 1980 vindt er een langzame transformatie plaats. De partijdemocratie verandert in wat Bernard Manin aanduidt als een publieksdemocratie. Wellicht het belangrijkste kenmerk van die publieksdemocratie is het vervagen van de klassieke ideologische scheidingslijnen, zowel in de samenleving als in de politiek.

Vanaf de jaren zeventig verdwijnt de verzuilde samenleving en onttrekt de civiele samenleving zich steeds meer aan de greep van de partijen. Als antwoord daarop worden ook partijen steeds minder ideologisch gekleurd. In plaats van in te zetten op de creatie van een allesomvattend wereldbeeld proberen partijen zich eerder te profileren rond bepaalde thema's of kwesties en vooral tegenover elkaar. Daartoe wordt gebruik gemaakt van marketingbureaus en communicatie-experts, en niet langer van ideologen. Voortaan primeert imago op ideologie. Het nieuwe speelterrein is niet langer de samenleving zelf, maar de instanties die deze samenleving representeren: de media. Die media ontworstelden zich net als de samenleving uit de greep van politieke partijen en volgen niet langer een langer een ideologische maar een commerciële logica. Niet de politicus die ideologisch verwant is aan een bepaald medium komt het meest aan bod, maar wel de politicus die de meeste kijkcijfers kan genereren.

Vandaar dat hedendaagse politici als volleerde podiumkunstenaars hun publiek proberen te bespelen. Ze generen zich niet om op te draven in spelprogramma's of details vrij te geven over hun privéleven in de roddelpers. Binnen een dergelijke logica worden personen belangrijker dan partijen. Personen gebruiken de partij als voertuig naar de macht, terwijl het vroeger net andersom was. Het lot van een hedendaagse partij staat of valt daarom met de aanwezigheid van mediagenieke leiders. In België kennen we daar natuurlijk een paar mooie voorbeelden van. Wijlen Steve Stevaert leidde de sociaaldemocraten naar ongezien electorale hoogten, maar met zijn verdwijnen van het politieke toneel kwam de partij meteen in een crisis terecht. Bart De Wever kan hier evenzeer als sprekend voorbeeld gelden. Een partij als N-VA is nog steeds in belangrijke mate afhankelijk van zijn persoon om zich als partij te kunnen handhaven.

De opkomst van deze publieksdemocratie leidde ook tot veranderend gedrag bij de kiezers. Was het medio twintigste eeuw lang niet vanzelfsprekend om van partij te wisselen, dan zien we dat kiezers zich vandaag gedragen als grillige politieke consumenten. Partijen zijn eigenlijk merken geworden, en zijn daardoor ook even inwisselbaar als merken. Het resultaat daarvan kennen we: bijzonder wispelturige en soms onvoorspelbare verkiezingsuitslagen. Dit leidt op zijn beurt tot een meer chaotische en minder stabiele politiek, en tot een toenemende zenuwachtigheid bij politici.

Omdat het niet langer mogelijk is om kiezers te binden via vormen van ideologische identificatie, moeten kiezers, net als consumenten, permanent gemobiliseerd worden. De campagnemodus staat altijd op en voortdurend worden media-interventies nauwkeurig voorbereid. Het verleidingsspel van politici ten aanzien van de kiezer stopt nooit. Dit leidt tot een versnelde, gemediatiseerde politiek waarin politici in ijlt tempo opgebrand raken. Maar het is ook een politiek waar burgers steeds meer van vervreemden omdat de bindingen die gecreëerd worden even vluchtig zijn als de binding die door reclame wordt gecreëerd.

Net als de voorgaande vormen van democratie, creëert ook de publieksdemocratie haar eigen elite. In een publieksdemocratie zijn het vooral opiniemakers en politici met toegang tot grote mediaplatformen die zich laten gelden. Zij worden aangevuld met een technocratische elite – niet-verkozen experts in de ruime zin van het woord – die doorgaans achter de schermen en buiten het strikt politieke domein opereert. Op die manier is de nieuwe elite zowel uiterst zichtbaar en onzichtbaar, benoembaar en onbenoembaar. Dat leidt tot wantrouwen en achterdocht bij het grotere publiek en toenemende vervreemding.

PATENT OP DE TOEKOMST

Vandaag leven we meer dan ooit in een publieksdemocratie. En het feit dat politiek en sociaal engagement steeds meer plaatsvinden buiten de traditionele politieke instituties is daar een rechtstreeks gevolg van. Partijen zijn simpelweg niet meer verankerd in de samenleving, waardoor het engagement binnen de samenleving ook niet meer gelinkt kan worden aan partijpolitiek of traditioneel politiek engagement. Eigenlijk is het correcter om te stellen dat de politiek zich heeft teruggetrokken uit de samenleving, in plaats van dat de samenleving uit de politiek wegtrok. De zogenaamde kloof tussen de burger en de politiek is een kloof die de politiek zelf mede heeft gecreëerd. Zolang partijen niet opnieuw aansluiting zoeken bij de samenleving zal die kloof blijven bestaan.

Dan maar terug naar een verzuilde samenleving? Nee, die tijd ligt definitief achter ons. Partijen zullen op een andere, hedendaagse manier opnieuw aansluiting moeten zoeken bij de samenleving. Dat kan bijvoorbeeld door af te stappen van het concept van

een ledenpartij. In plaats daarvan loont het de moeite om werk te maken van een open netwerkpartij waarin vele stromingen, individuen en initiatieven een plaats kunnen vinden zonder daarom meteen opgeslorpt te worden door een partijapparaat. Het is een weg die onder meer het Spaanse Podemos bewandelt, en met groot succes als gevolg.

Een deel van de meer activistische nieuwe politieke bewegingen – denk aan Hart boven Hard of Occupy – zijn ook een reactie op de kunstmatigheid en het gebrek aan ideologisch profiel van de traditionele politiek. Juist omdat traditionele partijen politieke mobilisatie steeds meer vervangen hebben door marketing, komen ze niet langer geloofwaardig over. Het verklaart ook waarom de enige partijen die echt succes boeken anti-establismentpartijen zijn die zich op hun manier keren tegen de werking van de publieksdemocratie, zij het dat dit dikwijls op een even gemediatiseerde manier gebeurt.

Nieuwe burgerbewegingen proberen voor een stuk de authenticiteit en ideologische profilering te herwinnen die traditionele politieke krachten verloren. Wanneer die authenticiteit herwonnen wordt, vertaalt zich dat in een groeiende mobilisatiekracht. De burgerbeweging Hart boven Hard, bijvoorbeeld, wist vorig jaar in maart 20.000 mensen op straat te krijgen. Welke politieke partij kan dat tot stand brengen?

Tegelijk is geen enkele van die nieuwe bewegingen in staat om op de politiek te wegen zoals een gevestigde partij dat kan. Vele nieuwe sociale en politieke bewegingen weten wel te mobiliseren, maar grossieren uiteindelijk in politieke machteloosheid. Veelal is dat te wijten aan een gebrek aan kapitaal, organisatie en politieke strategie. Langs de andere kant zijn er de traditionele politieke instituten die wel macht, know-how en financiële middelen hebben maar weinig mobilisatiekracht. Een politieke organisatievorm die mobilisatiekracht en reële politieke macht weer aan elkaar weet te linken, heeft het patent op de toekomst.

Noten

- 1 <https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/468038/1/Ledenaantallenpolitieke+partijen+2014.pdf>
en https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/278498/1/evolutie-leden_1980-2009.pdf
- 2 <https://www.goededoelen.be/media/12403/zoom25-nl-vrijwilligerswerk.pdf>